

УДК 321:316.72(477)

Іванов М.С., Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили

Іванов Микола Семенович – доктор політичних наук, доцент. На викладацькій роботі з 1982 року. Нині доцент МДГУ ім. Петра Могили. Основний напрямок наукових досліджень – проблеми політичної освіти та ідеологічних орієнтацій різних соціальних груп в сучасних історичних умовах. Автор близько 80 наукових публікацій. У вересні 2005 р. захистив докторську дисертацію в інституті політичних і етнонаціональних досліджень НАН України.

Проблеми удосконалення політичної системи України в контексті формування нової політичної культури громадян

Стаття присвячена питанням взаємозв'язку проблеми удосконалення політичної системи з формуванням громадянської культури в сучасному українському суспільстві. Обґрунтовується думка про те, що в ході реформування політичної системи необхідними є заходи по удосконаленню політичної свідомості громадян з використанням засобів поширення політичних знань.

The article deals with the questions of interrelation of the problem of improvement of political system with formation of civil culture in modern Ukrainian society. The article proves the idea that during reforming political system actions on improvement of political consciousness of citizens with use of

Власний український досвід будівництва демократичного суспільства сьогодні доводить відому істину про те, що встановити теоретично доброю Конституцією оптимальний політичний устрій є відносно легке завдання, але втілити його в соціально-політичній реальності – набагато складніше. Україна, здається, успішно здійснила перше завдання – прийняла нову Конституцію, яка за нашими судженнями відповідає сучасним світовим стандартам. Щодо самого конституювання нової політичної системи, що її закладає Конституція, то можна впевнено твердити – процес її становлення тільки розпочався.

В даній статті розглядаємо тільки деякі з важливих аспектів проблеми, які пов'язані з станом взаємодії гілок влади в державі, забезпеченням прав і свобод громадян в нашій країні та завданнями формування громадянської культури сучасного українського суспільства.

Щодо першого аспекту – існуючих проблем взаємодії гілок влади в українській державі, то

слід, в першу чергу, зауважити, що серцевину політичної системи України складають інститути Парламенту, Президента і Кабінету Міністрів. Саме характер їх взаємодії дозволяє твердити дослідникам, що формою правління Україна ближче всього знаходиться до президентсько-парламентської республіки.

Багато хто з дослідників вважає, що Конституція встановлює між ними надійно виважений баланс. Вони кажуть про те, що незважаючи на домінуючість Президента, реалізація президентських владних повноважень у вирішальній мірі залежить як від самого Президента, так і від добровільної або вимушеної готовності до кооперативного співробітництва і компромісів усіх владних інститутів. З даного твердження випливає висновок, що Конституція України абсолютно здатна долати навіть занадто сильну перевагу Президента.

Утім, в реальності, свою політичну домінуючість Президент може повністю застосувати тоді, коли може спертися на власну “президентську” більшість в парламенті, або

коли парламент принципово підтримує політику Президента і не є до нього в опозиції. Сьогодні, на наш погляд, склалася саме така ситуація, не дивлячись на деякі мілкі розбіжності між Президентом і Верховною Радою.

На жаль, помітна взаємодія цих гілок влади не втілилася у зростанні політичної стабільності, якої так не вистачає процесу державного будівництва, незалежного розвитку. Більше того, це призвело до гострого протистояння правлячих сил та опозиції.

Можна твердити, що однією з причин такого становища є недостатньо оптимальне визначення співвідношення і взаємодії гілок влади в нашій державі для даного історичного періоду. Розуміючи деяку поємічність думки, висловимо припущення про те, що парламентська форма правління є більш відповідною до завдань перехідних політичних систем, до яких, безумовно, відноситься і політична система нашого суспільства.

Дана форма здатна, з одного боку, в більшому ступені протидіяти проявам авторитаризму, а з іншого, надає державній владі більш цілісного, динамічного характеру та не дозволяє маніпулювати відповідальністю за впровадження тих чи інших рішень. За чотирнадцять років на Україні реалізовували свої програми більше десятка урядів. Саме їм наша політична система відвела місце “крайнього”, коли починали шукати винуватця в тих негараздах, які супроводжують розвиток нашої країни, не дивлячись на те, що за Конституцією уряд лише реалізує стратегічні завдання інших державних інституцій.

Крім цього, слід висловити жаль з приводу того, що лише сьогодні в Конституцію України текстуально і безпосередньо внесена норма передбачена і загальноприйнята в демократичних суспільствах, згідно з якою формування уряду відбувається на базі парламентської більшості, спроможної його підтримувати. Власне, цією нормою визначається і легітимність самого уряду.

На нинішньому етапі встановлення нового владного устрою в Україні, правило системного переміщення владних важелів на жаль не спрацьовує. Головною причиною цього є відсутність структурованості парламенту та розвинутої системи політичних партій. Остання сьогодні перебуває на перехідній стадії від атомізованої до так званої системи поляризованого плюралізму.

Головним недоліком нового устрою України є те, що процес його встановлення тільки розпочався і відбувається в несприятливих соціальних, політично-економічних обставинах. Це, звичайно, не можна ототожнювати з можливими вадами самої системи. Тому на питання, наскільки парламентська форма

правління для України є оптимальною, однозначно відповісти неможливо. На нашу думку – це вибір, оптимальний на сьогодні. Але він і надалі залишається набагато більше метою, аніж реальністю сьогодення.

Треба погодитися із історичною об'єктивністю, що будь-яка автентично-демократична система правління спрацьовує нормально тільки за умов, коли громадянське суспільство, соціально-економічне суспільство, правосвідомість, бюрократично-адміністративні еліти та інше набули відповідного ступеня розвитку та якості. В Україні ці взаємообумовлені елементи знаходяться або ще у стадії становлення, або якщо вже й існують – вправно не функціонують, або подекуди ще й приймають викривлені форми. За таких умов та й ще за відсутності справжніх традицій конституціоналізму, традицій парламентаризму, жодна, навіть теоретично довершена форма та випробовувана модель політичного устрою в Україні, ефективно працювати ще не може.

Чи не найскладнішою ланкою в процесі становлення нового політичного устрою в Україні є релятивна нерозвиненість громадянського суспільства як суб'єкта політичної влади. Воно перебуває лише в початковій стадії перетворення і хоч набуває нових рис, ще не визріває, бо тільки ледве помітно позбувається відкидних характеристик колишнього. Українське громадянське суспільство ще не структуроване, не стратифіковане і надмірно є залежним від держави.

Таке становище сьогодні наштовхує частину дослідників політичного процесу в нашій країні на необхідність вивчення шляхів подолання такого становища. Підвищення рівня політичної свідомості громадян, розуміючи те, що це завдання є, безумовно, ключем до вирішення найгостріших проблем, як значної частини індивідів, так і самої держави, яка декларує своє прагнення стати демократичною, правовою та соціальною.

Виходячи з цієї тези, можна твердити, що сьогодні перед сучасною демократичною державою стоять складні та важливі завдання оптимізації просвітницької діяльності серед своїх громадян. Це в кінцевому результаті необхідно всьому суспільству, тому що охороняє його від деспотизму і тиранії, від антигуманних і економічно неефективних форм державної і громадської організації. Тому свідоме формування політичної культури як мистецтва спільного цивілізованого проживання людей у державі – турбота всього сучасного суспільства, важлива умова його благополуччя.

Демократичний лад не може затвердитися і

бути ефективним без відповідної політичної культури населення. Демократія передбачає перетворення людини в джерело влади, вершителя долі своєї країни і міжнародної політики. І хоча в умовах демократичної держави далеко не кожен індивід впливає на прийняття політичних рішень, саме від свідомого вибору й активності більшості громадян залежить облік у державній політиці інтересів різних груп населення, компетентність і відповідальність правлячої еліти.

При цьому слід зауважити, що стан політичної культури суспільства не є продуктом запозичених досягнень розвинутих суспільств, як дехто може вважати. На нашу думку, це завжди продукт власного досвіду, який накопичується та передається від покоління до покоління. І якщо припустити, що в своїй історичній минувшині попереднє покоління не мало стійких демократичних традицій, то можна передбачити, що наступне покоління не дивлячись на намагання офіційних інституцій запровадити відмінні цінності, буде зберігати риси попереднього покоління в більшій ступені ніж запозичені їх зразки, якими прогресивними вони не були б.

Здатність громадян до прийняття раціональних рішень, участі в політиці не формується стихійно, а набувається в ході систематичного придбання ними відповідних знань і досвіду. Сьогодні у всіх індустріально розвинутих демократичних країнах існують спеціальні інститути політичної освіти, що допомагають вирішувати ці завдання. Діяльність таких установ не можуть замінити засоби масової політичної комунікації – телебачення, радіо, газети, що дають звичайно лише поверхневу картину подій і передбачають уміння громадян самостійно та критично аналізувати одержувану інформацію.

Практичне здійснення політосвітньої діяльності в сучасному світі виходить за рамки національно-державних кордонів. Так, країни Європейського Союзу координують зусилля в області політичної освіти для формування у своїх громадян почуття західноєвропейської ідентичності, приналежності до загальної батьківщини – Західної Європи, до нового міждержавного об'єднання. Тим самим зміцнюється суб'єктивна, індивідуально-мотиваційна основа західноєвропейської інтеграції. Цей досвід складає одну з цінностей і перспектив нашого суспільства, тому одним з завдань дослідників є його вивчення та поширення.

Демократична політична освіта базується на визнанні основних гуманістичних цінностей і насамперед волі і гідності кожної особистості, її природних, невід'ємних прав. Вона допомагає громадянину правильно оцінити відповідний

суспільний лад, усвідомити свої місце і роль у державі, права й обов'язки. Головна її мета – навчити людину адекватно орієнтуватися в складному і суперечливому сучасному світі, представляти і захищати свої інтереси, поважаючи інтереси і права інших людей, колективно вирішувати загальні проблеми. Вона спрямована також на формування в громадян поваги до демократичного порядку й забезпечує його державним і суспільним інститутам, тому що без твердого політичного порядку воля окремої особистості не може бути реальною.

Крім того, демократична політична освіта покликана додати політиці людський вимір, стримувати прояву в політичних діях егоцентричної мотивації, нетерпимості й емоційній неврівноваженості, а також ідеологічного класового чи націоналістичного ірраціоналізму, що нерідко виступає під прапором боротьби за тотальну раціоналізацію суспільства.

Сьогодні нерозбірлива популяризація в нашому суспільстві цінностей та моральних норм сучасної масової культури Західного світу значною мірою викривили свідомість, психологію населення взагалі, а молоді – особливо. Саме це, разом з практичним ігноруванням заходів по розбудові стійкої системи політичної освіти, призвело до падіння рівня політичної свідомості української молоді. Враховуючи дані всеукраїнських соціологічних досліджень можна сказати, що більшій частині молоді, в тому числі найбільш освіченій її частині – студентству, властива аполітичність, яка виявляється в абсентеїзмі, ігноруванні ролі політичних інституцій сучасного суспільства [1-2]. Дехто може сказати, що це не є проблемою, бо політизованість теж є симптомом негараздів суспільного життя і в ситуації, що склалася в Україні, політична пасивність молоді швидше благо, ніж зло. З цього приводу можна зауважити, що до якоїсь ступені це може сприйматись саме так.

Однак, не можна не помічати й того, що подальше погіршення економічної ситуації в країні та посилення інших кризових явищ може спричинити зростання політичної активності молоді. І в цій ситуації існуюча політична система може бути практично нездатною демократичними засобами долати надмірну, а може й агресивну політичну активність, ґрунтом якої безумовно є певний стан ідеологічних пріоритетів серед молоді. Тому при вивченні проблем удосконалення системи політичної освіти окрему увагу слід звернути на з'ясування стану ідеологічних орієнтацій молоді, їх трансформацій та дослідження можливостей впливу на їх розвиток засобами політичної освіти.

Слід висловити занепокоєння з приводу того,

що в окремих частинах політичної еліти України демонструються сумніви щодо доцільності в Україні президентсько-парламентського устрою та, зокрема, щодо домінуючого характеру інституту Президента. Нерідко вказується на те, що найбільша кількість сучасних демократій мають парламентарні форми правління, тобто такі, в яких переплітаються взаємодії законодавчої та виконавчої гілок влади, а домінуючість належить парламенту.

Інші ж політичні сили просувають протилежні ідеї, стимулюють появу конституційних змін і поправок з метою посилення інституту Президента. Пропонується переоцінка окремих головних положень Конституції, за посередництвом яких можливо перетворити нинішній політичний устрій на "більш президентський".

Врешті, пристрасті щодо фундаментальних конституційних змін з метою перерозподілу інституційних повноважень Президента, законодавчої і виконавчої гілок влади та фактичної зміни політичної системи України свідчать про існуючі проблеми її функціонування.

Зміни і поправки до Конституції України, що їх мають намір здійснювати сьогодні деякі політичні еліти, не мають тільки "технологічний" характер, а є суттєвими, бо за своїм змістом є якісними змінами Конституції. А це вже зовсім інший вимір.

Звичайно, не можна заперечувати можливості і навіть, за певних умов, необхідності змін до Конституції. Але, як слушно відмічає Володимир Шаповал, "зміни до Конституції повинні бути політично зваженими і юридично звіреними, вони мають бути здійснюваними насамперед у періоди стабілізації..." [3].

Погоджуючись з даною думкою, слід зауважити, що це не означає заперечення продовження здійснення реформи політичної системи та її окремих складників. Зокрема, слід

вказати, що в ході її демократизації, стало очевидним, що недостатньо проголосити демократичні права і свободи для того, щоб вони реально втілювалися в повсякденне життя суспільства. Сьогодні ми повинні бачити, що демократизація системи опирається не тільки на стереотипи уявлень про минулу "демократію", а й в більшій мірі, значна частина владної консервативної еліти, яка зайнята вирішенням власних проблем звичними засобами.

З цього приводу слід висловити зауваження про те, що сьогодні в свідомості багатьох існують уявлення про те, що значна частина проблем функціонування політичної системи, особливо в галузі реалізації прав та свобод громадян, пов'язана з економічними проблемами суспільства. На перший погляд може так і здаватись, але якщо дивитись більш уважно на дану проблему, то можна зрозуміти, що як раз економічні негаразди багато в чому обумовлені нездатністю політичної системи втілювати в життя фундаментальні права людини в нашому суспільстві. Показовим до цього є неймовірне за розмірами і швидкістю майнове розшарування суспільства. При цьому за Конституцією Україна проголошена соціальною та правовою державою.

Треба відверто висловитися з приводу того, що сучасний етап розвитку української державності характеризується відсутністю на задній план задекларованих конституційних прав. Права частіше всього існують самі по собі, а реальні можливості користування ними самі по собі. Багато в чому це пояснюється політико-економічними процесами, які пов'язані з тривалим процесом перерозподілу суспільного багатства, в ході якого відбувається жорстока боротьба без правил за власність. Процес накопичування первинного капіталу відбувався в різні часи в більшості сучасних країн світу, але тільки в пострадянських державах він відбувається на фоні трансформації політичної влади у велику

ЛІТЕРАТУРА

1. Див. Вашутін О. Політична соціалізація молоді в сім'ї і становлення політичної психології індивіда // Людина і політика. – № 5. – 2000. – С. 69.
2. Жадан І.В. Психолого-педагогічні проблеми політичної освіти молоді. – Наукові записки. – Т. 18. – Політичні науки. – Київ: Видавничий дім "KM Academia", 2000. – С. 91-95.
3. Шаповал Володимир. Становлення конституціоналізму в Україні: проблеми теорії. – Київ: Право України, 1998. – Ч. 5. – С. 27.

Надійшла до редколегії 17.05.2005 р.